

SENAD ĆEMAN

Odnos nužnosti (*ḍarūra*) i srodnih termina u islamskoj pravnoj nauci

199

Senad Ćeman

vanredni profesor na Katedri za
šerijatsko pravo (*fikh*)
senad.ceman@fin.unsa.ba

Originalni naučni rad

Primljeno: 24. 9. 2025.
Prihvaćeno: 2. 12. 2025.

Ključne riječi:

Načelo nužnosti (*ḍarūra*),
potreba (*ḥāḡa*), prisila (*ikrāh*),
olakšica (*ruḡṣa*), dobrobit
(*maṣlaḡa*), islamsko pravo

Sažetak:

Rad se bavi načelom nužnosti (*ḍarūra*) u islamskom pravu i njegovim odnosom prema pojmovima bliskog značenja: potrebi (*ḥāḡa*), prisili (*ikrāh*), pravu na odbranu (*ḍaf' al-ṣā'il*), olakšici (*ruḡṣa*) i dobrobiti (*maṣlaḡa*). Autor ukazuje na razlike u stepenu teškoće, prirodi zabrane, trajanju olakšice i pravnim posljedicama svakog od pojmova. Teza rada je da se pojmovi nužnosti (*ḍarūra*) i njoj bliskih termina mogu dosljedno razgraničiti primjenom četiri kriterija: stepena teškoće, prirode zabrane, vremenskog dometa dopuštenja i pravnih posljedica po adresata. Na toj osnovi se u radu nudi pregledna sistematizacija i jasniji okvir njihove primjene u fikhu. Posebno se naglašava da se u klasičnoj i savremenoj literaturi često javljaju terminološke nepreciznosti i podudarnosti, koje mogu izazvati konfuziju u razumijevanju i primjeni šerijatskih normi. Rad metodom komparativne analize klasičnih i savremenih izvora nastoji razjasniti ova pitanja i ponuditi preglednu sistematizaciju, s ciljem jasnijeg razlikovanja pojmova i dosljednije primjene u fikhu.

The Relationship Between Necessity (*Ḍarūra*) and Related Concepts in Islamic Jurisprudence

العلاقة بين الضرورة والمصطلحات القريبة في الفقه الإسلامي

Keywords:

Principle of necessity (*ḍarūra*), need (*ḥāḡa*), coercion (*ikrāh*), legal concession (*ruḥṣa*), public interest (*maṣlaḥa*), Islamic law

الكلمات المفتاحية:

الضرورة، الحاجة، الإكراه، الرخصة، المصلحة، الفقه الإسلامي

200

Abstract:

This paper examines the principle of necessity (*ḍarūra*) in Islamic law and its relationship to several closely related concepts, namely need (*ḥāḡa*), coercion (*ikrāh*), the right to self-defense (*daf' al-ṣā'il*), legal concession (*ruḥṣa*), and public interest or welfare (*maṣlaḥa*). The author highlights the differences among these concepts in terms of the level of exigency, the nature of the prohibition, the duration of the legal concession, and the legal consequences entailed by each. The central argument of the paper is that the concept of necessity (*ḍarūra*) and its related terms can be consistently distinguished through the application of four criteria: the level of exigency, the nature of the prohibition, the temporal scope of permissibility, and the legal consequences for the addressee. On this basis, the paper offers a systematic classification and a clearer framework for their application in fiqh. Particular emphasis is placed on the frequent terminological ambiguities and overlaps found in both classical and contemporary literature, which may lead to confusion in the understanding and application of Sharī'a norms. Through a comparative analysis of classical and modern sources, the study seeks to clarify these issues and to provide a coherent systematization aimed at clearer conceptual distinctions and more consistent application in Islamic jurisprudence.

الملخص:

يهتمّ هذا البحث بمبدأ الضرورة في الفقه الإسلامي وعلاقته بالمصطلحات القريبة في المعنى: الحاجة، والإكراه، ودفع الصائل، والرخصة، والمصلحة. ويشير المؤلف إلى الفروق في مستوى الصعوبة وطبيعة الحظر واستمرار الرخصة والعواقب الفقهية لكلّ من هذه المصطلحات. وفرضية البحث أنه من الممكن التفریق الثابت بين مصطلح الضرورة والمصطلحات القريبة بتطبيق المعايير الأربعة: مستوى الصعوبة وطبيعة الحظر واستمرار الرخصة والعواقب الفقهية بالنسبة للشخص المعني. وعلى هذا الأساس يُعرض في البحث التصنيف الواضح والإطار البين لتطبيقها في الفقه. ويتمّ في البحث بصفة خاصة التأكيد على أنه كثيراً ما تظهر في المراجع القديمة والحديثة الغلطات والتطابقات الاصطلاحية التي قد تثير الشبهة في فهم الأحكام الشرعية وتطبيقها. ويحاول البحث بأسلوب التحليل المقارن للمراجع القديمة والحديثة شرح هذه المسائل وتقديم التصنيف الواضح قصد التفریق الجلي والتطبيق الثابت لهذه المصطلحات في الفقه.

Uvod

Načelo nužnosti (*ḍarūra*) jedno je od najčešće spominjanih pravnih načela u islamskom pravu, ali istovremeno i jedno od onih koje je ostalo nedovoljno precizirano. Klasični pravници su ga u svojim djelima obrađivali usputno, uglavnom u kontekstu propisa o hrani i piću ili u poglavljima o olakšicama (*ruḥṣa*), bez zasebne sistematizacije. Savremeni autori su ovoj temi posvetili više pažnje, pa su nastala i posebna djela o načelu nužnosti, ali problem je ostao isti – pojmovi srodni po značenju, poput potrebe (*ḥāḡa*), prisile (*ikrāh*), prava na odbranu (*daf' al-ṣāil*), olakšice (*ruḥṣa*) i dobrobit (*maṣlaḥa*), i dalje se često koriste bez jasnog razlikovanja. Time dolazi do terminološke i pravne konfuzije koja otežava pravilnu primjenu propisa.

Cilj ovog rada je da ukaže na međusobne sličnosti i razlike između navedenih pojmova i da ih smjesti u jasniji sistematski okvir. Polazna teza rada je da se nužnost (*ḍarūra*) i srodni termini – potreba (*ḥāḡa*), prisila (*ikrāh*), pravo na odbranu (*daf' al-ṣāil*), olakšica (*ruḥṣa*) i dobrobit (*maṣlaḥa*) – mogu konzistentno razgraničiti kroz četiri mjerila: stepen teškoće, prirodu zabrane koja se privremeno uklanja, vremenski domet dopuštenosti i pravne posljedice, odnosno odgovornost adresata. Posebna pažnja posvećuje se stepenu teškoće koji svako od ovih stanja nosi, prirodi zabrane koja se privremeno uklanja, trajanju dopuštenosti i pravnim posljedicama po onoga ko se nađe u izuzetnoj situaciji.

U radu se primjenjuje komparativna i analitička metoda: klasična fikhska literatura i djela usula upoređuju se sa savremenim pravnim djelima, s ciljem da se uoče zajedničke tačke i naglase mjesta na kojima su pojmovi ostali nerazjašnjeni. U komparaciji su uzeta reprezentativna usulska i fikhska djela četiriju ehlisunetskih mezheba, kao i savremene studije koje eksplicitno obrađuju načelo nužnosti ili njegove srodne teme. Kriterij odabira bio je: a) autoritativnost djela u mezhebu i b) prisutnost jasne rasprave o *ḍarūri*, *ḥāḡi*, *ikrāhu*, *daf' al-ṣāilu*, *ruḥṣi* i/ili *maṣlaḥi*. Time se popunjava praznina koja je prisutna u dosadašnjoj literaturi – nedostatak jedne pregledne i kratke

studije koja bi na jednom mjestu dala jasnu sliku odnosa između nužnosti i njoj bliskih termina.

Islamski pravници u klasičnim djelima u brojnim poglavljima govore o načelu nužnosti. Međutim, uglavnom su to činili općenito i nesistematično. U klasičnim pravnim zbornicima načelo nužnosti detaljno je normirano u poglavlju o hrani (*kitāb al-aṭ'ima*). U drugim poglavljima, osim pojma nužnost (*ḍarūra*), gotovo redovno spominje se potreba (*ḥāḡa*), opravdanje (*'uḍr*), poteškoća (*maṣaqqa*), dobrobit (*maṣlaḥa*), opća nevolja (*'umūm al-balwā*) i prisila (*ikrāh*).

Učenjaci usula klasičnog perioda islamskog prava, nisu se ovim načelom bavili posvećeno, nisu mu čak ni odredili zaseban naslov (*'unwān*) u svojim pisanim djelima, nego su o njemu raspravljali u poglavlju o olakšicama (*ruḥaṣ*) i primarnim normama (*'azāim*).

Metodolozi savremenog perioda islamskog prava napisali su zasebna djela o načelu nužnosti, ali su navedeni pojmovi ipak ostali nedovoljno razgraničeni u značenju i upotrebi.

Razloge takvom stanju možemo tražiti u podudarnosti jezičkog značenja koje se nerijetko unosilo u terminološko značenje nužde, potrebe, teškoće, olakšanja i sl. Tako se u klasičnim i savremenim pravnim djelima nerijetko može pronaći da je skraćivanje namaza na putovanju nužnost (*ḍarūra*)¹, a konzumiranje mesa uginule životinje u stanju nužnosti potreba (*ḥāḡa*)², što je neprecizna i konfuzna formulacija koja djeluje zbunjujuće, posebno kad se nađe u djelima znamenitih islamskih pravnikā.

Definiranje ključnih termina

Prije analize međusobnih odnosa ovih pojmova, potrebno je ukratko odrediti njihovo terminološko značenje. U nastavku se navode sažete definicije nužnosti i njoj srodnih termina, prema klasičnoj i savremenoj literaturi.

1 Wahba Al-Zuḥaylī, *Nazariyya al-ḍarūra al-ṣar'īyya muqārana ma' al-qānūn al-waḍ'i*, Dār al-Fikr, Damask i Dār al-Fikr al-mu'āṣir, Bejrut, IV, 1997, str. 128.

2 Abū Bakr Muḥammad ibn Aḥmad ibn Abī Sahl al-Saraḥsī, *Uṣūl al-Saraḥsī*, Dār al-Kitāb al-'arabī, str. 1/186.

a. *Ḍarūra* (nužnost)

Nužnost (*Ḍarūra*) jeste strah od sigurne ili pretpostavljene propasti, ili od ogromne štete po bilo koju od zaštićenih ljudskih vrijednosti, pri čemu izlaz postoji jedino privremenim posezanjem za onim što je inače zabranjeno.³

b. *Hāḡa* (potreba)

Potreba (*hāḡa*) jeste stanje straha od nastanka štete ili poteškoće koja je podnošljiva, ali bi njen nastavak doveo do nevolje i tjeskobe, pa zahtijeva olakšanje, iako ne ugrožava sam opstanak.⁴

c. *Ikrāh* (prisila)

Prisila (*ikrāh*) jeste stanje u kojem opasnost dolazi od drugog čovjeka koji prijetnjom ili silom prisiljava osobu da učini zabranjenu radnju, pri čemu joj se time oduzima stvarna sloboda izbora.⁵

d. *Daf' al-ṣā'il* (pravo na odbranu)

Pravo na odbranu (*daf' al-ṣā'il*) odnosi se na stanje napada u kojem je osoba primorana da radi vlastitog spasa ili zaštite nužnih vrijednosti odbije napadača, pa je dopušteno posegnuti i za inače zabranjenim, a napadač snosi krivičnu odgovornost.⁶

e. *Ruḡṣa* (olakšica)

Olakšica (*ruḡṣa*) jeste posebna norma propisana zbog jake isprike kao izuzetak od općeg propisa koji zabranjuje, i važi samo u granicama potrebnog te prestaje prestankom opravdanja.⁷

3 Džami'l Muḥammad ibn Mubārak, *Naẓariyya al-Ḍarūra ḥudūdūhā wa ḍawābiḥūhā*, Dār al-Wafā, 1998, str. 28.

4 Al-Šaṭībī, *Al-Muwāfaqāt fī uṣūl al-šari'a*, Maktaba al-Riyād al-hadiṭa, nedatirano, str. 2/8–10.

5 Muṣṭafā al-Zarqā, *Al-Madḥal al-fiqhī al-'ām*, Dār al-Qalam, Damask, 1998, str. 2/999.

6 Al-Šaṭībī, *Al-Muwāfaqāt fī uṣūl al-šari'a*, Maktaba al-Riyād al-hadiṭa, nedatirano, str. 2/21.

7 'Alā al-dīn 'Abd al-'Azīz ibn Aḥmad al-Buḥārī (u. 730. po H.), *Kašf al-asrār 'an Uṣūl faḥr al-islām al-Bazdawī*, Dār al-Kitāb al-'arabī, Bejrut, nedatirano, str. 2/299.

f. *Mašlaḥa* (dobrobit)

Dobrobit (*mašlaḥa*) u šerijatskoppravnom smislu jeste očuvanje cilja Šerijata putem pribavljanja koristi i otklanjanja štete, a njegov krajnji sadržaj ogleda se u zaštiti vjere, života, razuma, potomstva i imovine.⁸

Na osnovu ovih terminoloških određenja moguće je postaviti jasna mjerila razlikovanja među pojmovima. U radu se ta mjerila svode na četiri kriterija koji se u klasičnoj i savremenoj literaturi ponavljaju kao ključni pokazatelji razlike.

Kriteriji razlikovanja nužnosti i srodnih termina

Razlikovanje nužnosti (*ḍarūra*) od srodnih termina zasniva se na četiri kriterija. Prvi je stepen teškoće: nužnost je vezana za strah od propasti, dok se kod drugih termina radi o nižim oblicima teškoće. Drugi kriterij je priroda zabrane: u nužnom stanju dopušta se posezanje za onim što je po sebi zabranjeno, dok se kod potrebe i olakšice uglavnom radi o zabrani zbog vanjskog razloga. Treći kriterij je vremenski domet dopuštenosti: ono što je dopušteno u nuždi traje samo koliko traje nužno stanje, dok se u potrebi i nekim olakšicama dopuštenost veže za trajanje potrebe i može imati širi domet. Četvrti kriterij su pravne posljedice, odnosno odgovornost: nužnost otklanja grijeh u odnosu na Boga, ali ne ukida eventualne materijalne obaveze, a kod prisile i odbrane vrsta i izvor odgovornosti se razlikuju.

U nastavku rada ovi kriteriji se dosljedno primjenjuju pri razmatranju odnosa nužnosti prema potrebi, prisili, pravu na odbranu, olakšici i dobrobiti.

Primjena kriterija razlikovanja nužnosti i srodnih termina

Može se činiti da su podudarnosti i razlike među navedenim pojmovima posve jasne. Međutim, ukoliko se uđe u njihovo

8 Al-Ġazālī, *Al-Muštaṣfā min 'ilm al-uṣūl*, Dār al-Fikr, Bejrut, 1970, str. 1/287.

pravno značenje i pravne posljedice, ukazat će se sve dileme i nejasnoće u vezi s njima. Da li svaka teškoća dopušta posezanje za zabranjenim u njezinu otklanjanju? Može li se za svaku potrebu koristiti olakšica? Je li svaka prisila opravdanje da se postupi po njoj? Postoje li granice u postizanju i očuvanju dobrobiti, moraju li se čuvati po svaku cijenu ili se mogu pomjerati, neka su od pitanja na koja valja ponuditi utemeljene odgovore.

Da bismo mogli jasno razlikovati načelo nužnosti od njemu srodnih termina po značenju i pravnim posljedicama, neophodno je ukazati na međusobne podudarnosti i razlike među njima. Stanje prisile i stanje odbrane od štetočina ima dodirnih tačaka s nužnim stanjem, a opet se sva tri stanja međusobno razlikuju u detaljima. S druge strane, načelo nužnosti dio je pravnog instrumenta koji regulira olakšavajuće okolnosti, a načelo potrebe po svojoj ulozi veoma je blisko načelu nužnosti zato što se u osnovi vraćaju na suštinu značenja pojma olakšavanje. U ovom radu ćemo ukazati na određene razlike i podudarnosti među tim pojmovima.

Odnos načela nužnosti (*ḍarūra*) i načela potrebe (*ḥāḡa*)

Razlika između nužnosti i potrebe ovdje se sagledava kroz stepen teškoće, prirodu zabrane, vremenski domet dopuštenosti i pravne posljedice. S obzirom na jezičku upotrebu, može se uočiti velika sličnost u značenju među ovim pojmovima. U govoru se za jedno stanje može reći da je nužda ali i da je potreba. Oba su termina u vezi s teškoćom, što opet zahtijeva olakšanje i popustljivost.

Ipak, između ova dva pojma postoje znatne razlike koje se ogledaju u sljedećem:

Teškoća u stanju potrebe manja je od teškoće u stanju nužde

Nivo teškoće u nužnom stanju je ogroman, neuobičajen i nesnošljiv. Prijeti gubitkom života i zdravlja i nalaže odbranu i spas od propasti. Nivo teškoće u stanju potrebe uobičajen je i podnošljiv. Prijeti pričinjavanjem nevolje i tjeskobe te nalaže

olakšavanje i činjenje vanrednih postupaka radi postizanja ili očuvanja poželjne dobrobiti. Nužno stanje jeste stanje straha od propasti (*ḥawf al-halāk*), gubitka vlastitog života ili druge zaštićene vrijednosti. Stanje potrebe jeste stanje straha od nastanka eventualne štete u granicama podnošljivog (*ḥawf al-ḍarar*). Osoba u nužnoj situaciji strahuje za vlastiti život, dok osoba u stanju potrebe ne strahuje za vlastiti život.⁹

U nužnom stanju poseže se za onim što je po sebi zabranjena radnja

Nije sve što je u islamskom pravu zabranjeno pravno jednako tretirano. Postoje zabrane koje su tako normirane zbog unutrašnjeg razloga (*al-ḥarām li dātihī*), te kao posljedicu imaju po sebi zabranjene stvari ili postupke, poput alkohola, bluda i krađe. Činjenjem ove vrste zabrane ugrožavaju se neki od nužnih ljudskih dobrobiti. S druge strane, postoje i zabrane koje su tako normirane zbog vanjskog razloga (*al-ḥarām li ḡayrihī*) i koje ne ugrožavaju nužne ljudske dobrobiti, ali pričinjavaju određenu štetu i tjeskobu u sferi svakodnevnih ljudskih potreba, poput gledanja u stidne dijelove ženskog tijela. Osoba u nužnom stanju izlaz nalazi u posezanju za onim što je po sebi zabranjeno, dok osoba u stanju potrebe poseže za onim što je postalo zabranjeno zbog nekog vanjskog razloga. Zbog toga su islamski pravници definirali šerijatsko pravilo da “ono što je po sebi zabranjeno može postati dopuštenim u nužnom stanju, a ono što je zabranjeno zbog vanjskog razloga može postati dopuštenim i u stanju potrebe”.¹⁰

Motiv nužnog stanja je vlastiti spas

Treći kriterij razlikovanja odnosi se na pravne posljedice i adresatovu odgovornost, odnosno stepen slobode izbora u ova dva

9 Yūsuf Qāsīm, *Nazariyya al-ḍarūra fī al-fiqh al-ḡināi al-islāmī wa al-qānūn al-ḡināi al-waḍ'ī*, Dār al-Nahḍa al-'arabiyya, Kairo, 1993, str. 93.

10 *Mā ḥurrīma li dātihī yubāḥu li al-ḍarūra wa mā ḥurrīma li ḡayrihī yubāḥu li al-ḥaḡa*, v. Aḥmad Kāfī, *Al-Ḥaḡa al-šar'īyya ḥudūdihā wa qawā'iduhā*, Dār al-Kutub al-'ilmiyya, Bejrut, 2004, str. 41–42.

stanja. Pažljivim praćenjem onoga što se želi postići pri traganju za izlazom iz nužnog stanja i stanja potrebe, moguće je uočiti kako osoba u nužnom stanju ne posjeduje slobodu izbora, za razliku od osobe u stanju potrebe koja može birati želi li posegnuti za olakšicom. Uočivši to, Al-Šātībī (u. 790. po H.) zaključio je: “Nužno stanje je svako stanje u kojem se moraju očuvati one dobrobiti bez kojih bi opstanak i život na Zemlji bili nemogući. Potreba (*ḥāḡa*) jeste sve ono čime se otklanja tjeskoba i teškoća u lakšem ostvarenju životnih ciljeva.”¹¹

Norme nužnog stanja su privremenog karaktera

Ono što razlikuje nužno stanje od stanja potrebe jeste i vremensko trajanje korištenja olakšice kojom se otklanja određena teškoća. Važeća norma dopuštenosti u nužnom stanju traje onoliko koliko je potrebno da bi se pronašao izlaz iz takvog stanja. Norma je vremenski ograničena. Kod stanja potrebe olakšica zavisi od postojanja teškoće i može se koristiti uvijek kad postoji teškoća. Muṣṭafā al-Zarqā (u. 1999) smatra da je dopuštenost posezanja za Tekstom zabranjenim činom u nužnom stanju valjana za vrijeme trajanja takvog stanja i vezana isključivo za prisiljenu osobu. Što se, pak, tiče dopuštenosti u stanju potrebe, ona nije suprotstavljena Tekstu, ali jeste općim šerijatskim pravilima i analogiji. Mogu je koristiti uvijek jedna ili više osoba u stanju potrebe.¹²

Ovdje se po sebi nameće pitanje zašto norma stanja potrebe ima trajni karakter unatoč činjenici da je stepen teškoće niži nego u nužnom stanju? Zbog sljedeća četiri razloga:

1. teškoća u nužnom stanju uglavnom je vanredna pojava, dok je u stanju potrebe teškoća konstantna. Ljudima više treba stalno olakšanje teškoće makar ona bila i manja, a u slučaju da se stanje potrebe pretvori u nužno

11 Abū Ishāq Ibrāhīm ibn Mūsā Al-Šātībī, *Al-Muwāfaqāt fī uṣūl al-šari'a*, Maktaba al-Riyād al-hadiṭa, str. 2/8–10.

12 Muṣṭafā Al-Zarqā, *Al-Madḡal al-fiqhī al-'ām*, Dār al-Qalam, Damask, 1998, str. 2/999.

- stanje, dopuštenost nastavlja da vrijedi i u novom – težem stanju;
2. privremenost norme nužnog stanja ne odnosi se na poteškoću, ona se odnosi i na postupanje suprotno zabrani utemeljenoj na Tekstu. Teškoća u stanju potrebe uglavnom nije izravno u suprotnosti s Tekstom, poput *salama*, *iğāra* i sl., ali jeste s fikhskim pravilima i analogijom. Dopuštenost u stanju potrebe je trajna zbog stalne potrebe za olakšanjem, obuzdavanjem prekomjerne analogije i očuvanjem intencija islamskog prava;
 3. poteškoća u stanju potrebe odnosi se na preventivno sprečavanje onoga što bi moglo odvesti u zabranjenu radnju, dok je poteškoća u nužnom stanju usmjerena ka onome što je po sebi zabranjeno;
 4. neke poteškoće u izvršavanju propisa unaprijed su postavljene i čine sastavni dio obavezivanja.¹³ U nužnom stanju je vrsta teškoće na višem nivou, dok je u stanju potrebe vrsta teškoće na nižem nivou. Unatoč sličnosti dvaju stanja, razlika među njima je očita i velika.

Odnos načela nužnosti (*ḍarūra*) i načela prisile (*ikrāh*)

Razlika između nužnosti i prisile razmatra se kroz stepen teškoće, prirodu zabrane, vremenski domet dopuštenosti i pravne posljedice. Nužno stanje i stanje prisile¹⁴ nastaju usred primoranosti na činjenje određenog djela. Zajedničko im je to da osobama u stanju nužnosti i prisile prijete opasnost po vlastiti život ukoliko ne posegnu za onim što je u normalnim okolnostima po slovu islamskog prava zabranjeno činiti. Zajedničko im je i to da postoji viša sila koja ih tjera da s ciljem vlastitog spašavanja urade ono što je u normalnim uvjetima zabranjeno.

Razlikuju se u odnosu na prirodu same opasnosti. Kod nužnog stanja opasnost dolazi najčešće izvana, kao posljedica više

13 Aḥmad Kāfī, *nav. dj.*, str. 44–47.

14 Ovdje se misli na potpunu prisilu, a ne na nepotpunu. Nužno je ukazati na ovu razliku s obzirom na spomenutu podjelu prisile na dvije vrste u hanefijskom mezhebu. V. Ibn Nuğaym, *Al-Baḥr al-rāiq šarḥ Kanz al-daqaīq*, Dār al-Ma'rifa, Bejrut, str. 8/79.

sile, poput nastupanja teške bolesti, utapanja, požara, teške gladi, žeđi i slično. Sve te opasnosti direktno prijete trajnim gubitkom života, imovine, zdravlja i sl.

U stanju prisile opasnost dolazi od čovjeka koji koristeći materijalnu¹⁵ ili nematerijalnu¹⁶ prijetnju prisiljava drugu osobu na činjenje zabranjene radnje. Klasični pravници kao tipičan primjer *ikrāha* navode slučaj prisiljenog izgovora riječi nevjerstva pod prijetnjom ubistvom, poput događaja 'Ammāra b. Yāsira, pri čemu se grijeh i odgovornost ne vežu za prisiljenog nego za onoga ko prisiljava.¹⁷ Dopuštenost posezanja za zabranjenim u oba slučaja traje samo koliko traje nužno stanje ili prisila, te prestaje prestankom prijetnje.

Stanje materijalne prisile razlikuje se od nužnog stanja po tome što se materijalnom prisilom drugom licu oduzima pravo izbora, a samim tim i krivična odgovornost, dok u nužnom stanju primorana osoba dobrovoljno poseže za zabranjenim činom s ciljem otklanjanja opasnosti koja prijete njoj ili nekom drugom.¹⁸

Odnos načela nužnosti (*ḍarūra*) i načela prava na odbranu (*daf' al-ṣā'il*)

Razlika između nužnosti i prava na odbranu razmatra se kroz stepen teškoće, prirodu zabrane, vremenski domet dopuštenosti i pravne posljedice. Nužno stanje i stanje odbrane¹⁹ nastaju usred primoranosti na činjenje određenog djela. Zajedničko im je da su prisiljeni s ciljem vlastitog spasa posegnuti za djelom koje je u normalnim okolnostima zabranjeno.²⁰ Iz tog su razloga

15 Poput prijetnje gubitkom života ili teškog fizičkog zlostavljanja.

16 Poput prijetnje otpuštanjem s posla i sl.

17 "Ko zaniječe Boga nakon što je uzvjerovao – isključujući onoga ko bude prisiljen, ali mu srce čvrsto u vjeri ostane – dakle, oni koji nijekanje punim srcem prihvate, na njih će se sručiti gnjev od Boga i velika ih patnja sljeduje." *al-Nahl*, 106, prijevod je Nurke Karmana.

18 Yūsuf Qāsim, *nav. dj.*, str. 89–91.

19 Islamski pravnici stanje odbrane nazivaju *daf' al-ṣā'il* i definiraju ga kao "uzvratanje na nezakonit neprijateljski napad s ciljem zaštite života, časti ili imovine". U pozitivnom pravu to se naziva pravom na odbranu (*al-difā'a al-ṣar'i*).

20 Poput posezanja za mesom uginule životinje u nuždi ili upotrebe oružja u samoodbrani.

islamski pravници s ciljem lakše primjene normi nužnog stanja i stanja prava na odbranu kreirali šerijatsko pravilo – “šteta se mora otkloniti”.²¹

Razlikuju se u odnosu na prirodu opasnosti. Kod stanja prava na odbranu opasnost dolazi od neprijateljski nastrojene osobe i ona krivično odgovara, dok kod nužnog stanja opasnost dolazi izvana, sama po sebi kao posljedica više sile na koju čovjek direktno ne može utjecati. Norma dopuštenosti u oba stanja vremenski je vezana za trajanje neposrednog napada ili nužde i ne prelazi granicu potrebnog otklanjanja opasnosti. Osoba u nužnom stanju oslobađa se grijeha za počinjenu zabranjenu radnju u odnosu na Boga, a dužna je nadoknaditi eventualnu materijalnu štetu, bez krivične odgovornosti.

Odnos načela nužnosti (*ḍarūra*) i načela olakšice (*ruḥṣa*)

U nastavku se taj odnos razmatra redom kroz: stepen teškoće, prirodu zabrane, vremenski domet dopuštenosti i pravne posljedice. Učenjaci usula olakšicu definiraju kao “normu koja je propisana zbog jake isprike, kao izuzetak od općeg propisa koji zabranjuje, uz ograničenje na ono što je potrebno”.²² Neki je definiraju i kao “sve ono što je široko postavljeno i dato kao mogućnost činjenja, ali uz postojanje opravdanja unatoč činjenici da je takvo djelo zabranjeno osobi bez opravdanja, ili ono što je omogućeno adresatu da izostavi iako je taj isti čin obavezujući za osobu koja nema opravdanje”.²³

Iz spomenutih definicija može se zaključiti da je olakšica u islamskom pravu šerijatskopravno načelo nastalo kao posljedica opravdanja i otklanjanja teškoće od adresata, norma koja je izuzeta iz opće norme i norma koja prestaje važiti onog momenta kad prestane važiti opravdanje zbog kojeg je nastala.

21 *Al-Ḍarar yuzāl*, Osman Kozlić, *Fikhska pravila*, El-Kalem, Sarajevo, 2005, str. 252.

22 Al-Šāṭibī, *nav. dj.*, 1/301, u: Enes Ljevaković, “Institut šerijatskopравnih olakšica – ruḥṣa šer’ijje”, *Takvim*, Sarajevo, 1998, str. 144.

23 Al-Buḥārī, *Kašf al-asrār ‘an Uṣūl faḥr al-islām al-Bazdawī*, Dār al-Kitāb al-‘arabī, Beirut, str. 2/299.

Primjetno je da se svi navedeni elementi nalaze i kod načela nužnosti te bi se podudarnosti mogle ogledati u sljedećem:

- oba načela u suštini se odnose na posebne šerijatskopravne norme koje su izuzeci iz općih normi;
- izuzetak u njima nastao je kao želja da se od adresata udalji teškoća prisutna u općem propisu. Na taj se način u stanju olakšice kao i u nužnom stanju dobija potrebna širina nasuprot prisutnoj tjeskobi;
- pravna posljedica prestaje samim prestankom teškoće, odnosno opravdanja zbog kojeg se odstupilo od općeg propisa.

Nužnost je osnova olakšice, zato što je olakšicu uzrokovala poteškoća, a ona je značajan element nužnosti. Osoba u nužnom stanju preča je da koristi olakšice od osobe koja je u stanju manje opasnosti po vlastiti život ili druge nužne dobrobiti.²⁴

Uz pojašnjenje o podudarnostima između dvaju navedenih načela potrebno je napomenuti da se načela nužnosti i olakšice u jezičkom značenju zasebno upotrebljavaju. Tako se nužnost koristi kad se želi naglasiti teškoća, dok se olakšica koristi kad se želi u prvi plan staviti olakšanje. Na taj način olakšica dolazi redovno poslije poteškoće i zauzima njezino mjesto. Svaki put kad nastupi nužno stanje, ono nalaže pojavu olakšice da je otkloni. Naravno, to ne znači da se nužnost ne može nekad koristiti u značenju olakšice ukoliko se želi ukazati na otklanjanje nužnosti. Ako se kaže: nužno je uradio tako ili uradio je to iz nužde, onda se razumijeva da je to uradio da bi otklonio nužno stanje.

Da bismo dodatno pojasnili međusobnu povezanost načela nužnosti i olakšice, potrebno je osvrnuti se na vrste olakšica. Većina islamskih pravnika s obzirom na kategoriju zadužujuće pravne norme kojoj pripadaju, olakšice dijele na:

- obligatne (*ruḥṣa wāğība*) – naprimjer, konzumiranje mesa uginule životinje u nužnom stanju s obzirom na to da je ono dozvoljeno nakon zabrane, a tretira se i kao osnovni

24 Ğamil Muḥammad ibn Mubārak, *Nazariyya al-ḡarūra ḥudūdihā wa ḡawābiḡuhā*, Dār al-Wafā, I, 1998, str. 243–244.

islamski propis (*'azīma*) s obzirom na to da predstavlja zaštitu života koja je obligatna²⁵;

- pohvalne (*ruḥṣa mandūba*) – naprimjer, skraćivanje namaza tokom putovanja;
- dozvoljene (*ruḥṣa mubāḥa*) – naprimjer, dozvoljenost nekih vrsta ugovora protivno analogiji, poput ugovora o avansnoj prodaji (*salam*), ugovora o zakupu (*iğār*), o navodnjavanju (*musāqā*) i slično;
- nepohvalne (*hilāf al-awlā*) – primjer putnika koji ne posti ramazanski post iako mu post ne predstavlja teškoću.

Hanefijski pravници su olakšice, s obzirom na značenje, podijelili na:

- stvarne olakšice (*ruḥṣa ḥaqīqiyya*), to su olakšice koje stoje nasuprot primarnim propisima (*'azāim*) koji i dalje ostaju na snazi zbog njihove zakonske osnove. Ova grupa olakšica dalje se dijeli u dvije grupe:
 - olakšice koje je Zakonodavac dozvolio uz postojanje zabranjujuće osnove (*sabab muḥarrim*) i same zabrane (*ḥurma*) istovremeno. Kao primjer ove vrste olakšice pravnici navode izgovaranje blasfemičnih riječi zbog stvarne prisile (*ikrāh mulḡī*) prijetnjom ubistvom ili atakom na tjelesni integritet osobe;
 - olakšice koje je Zakonodavac dozvolio uz postojanje zabranjujuće osnove (*sabab muḥarrim*) i odložene zabrane (*ḥurma mutarāḥiya*). Primjer za ovu vrstu olakšice jeste dozvola putniku da može ne postiti u ramazanu. Povod koji zabranjuje mršenje – nastupanje mjeseca ramazana – postoji, ali obaveza posta ili zabrana mršenja još nije nastupila. Ona je utvrđena, ali je njezino važenje odloženo za kasnije, kako se navodi u ajetu: *A ko se razboli ili se na putu zadesi, neka isti broj dana naposti*²⁶;

25 Kao primjer za ovu vrstu olakšice navode i vjerovanje (*īmān*) koje se smatra osnovom (*sabab*) nagrade (*tawāb*) i uvjetom (*šarṭ*) obligatnosti ibadeta ili njegove valjanosti. V. Enes Ljevaković, "Institut šerijatskopравnih olakšica", *nav. dj.*, str. 146.

26 Al-Baqara, 185. Prijevod je Korkutov.

- olakšice u prenesenom smislu (*ruḥaṣ mağāziyya*). Ove olakšice još se nazivaju i abrogacione ruhse (*ruḥṣa isqāṭ*) i dijele se na dvije vrste:
 - olakšice u vidu abrogacije ili derogacije teških propisa koji su bili propisani u ranijim vjerezakonima, kao, naprimjer, uvjetovanje pokajanja (*tawba*) međusobnim fizičkim likvidacijama, obaveza klanjanja pedeset namaza u toku dana i noći, spaljivanje ratnog plijena i dr.;
 - izuzeci u nekim propisima koji generalno ostaju na snazi, kao, naprimjer, konzumiranje mesa uginule životinje u nužnom stanju. S obzirom na to da je ono izuzeto od zabrane, ona je pala pa zato sličići derogiranim propisima iz prethodnih vjerezakona te se naziva ruhsom u prenesenom smislu, budući da ne postoje primarne norme koje bi stajale nasuprot olakšicama.²⁷

Ova podjela olakšica omogućava nam da zaključimo kako je nužnost najbitniji dio olakšice, svejedno da li se to posmatralo kroz podjelu većine ili samo hanefijskih pravnika. Ono što većina pravnika naziva obligatnom olakšicom (*wāğib*) to je kod metodologa islamskog prava sama suština načela nužnosti. A ono što hanefijski pravници nazivaju olakšicom u prenesenom smislu jeste, opet, za metodologe islamskog prava stanje nužnosti, u kojem je dopušteno posegnuti za zabranjenom hranom ili pićem pri realnom strahu od propasti.

Na kraju možemo zaključiti da se stvarni razlog koji je u pozadini olakšica u suštini vraća na nužne situacije i opravdanja. Većina tih propisa direktno korespondira s teorijom nužnosti u islamskom pravu. Olakšica je u islamskom pravu širi pojam od nužnosti, jer svaka nužnost podrazumijeva olakšicu, ali svaka olakšica ne podrazumijeva nužnost.²⁸

27 Enes Ljevaković, "Institut šerijatskoprvnih olakšica", *nav. dj.*, str. 57–62.

28 Yūsuf Qāsim, *nav. dj.*, str. 95.

Odnos načela nužnosti (*darūra*) i načela dobrobiti (*mašlaḥa*)

Odnos nužnosti i dobrobiti razmatra se kroz stepen teškoće, prirodo zabrane, vremenski domet dopuštenosti i pravne posljedice. Nesumnjivo je postojanje snažne veze između načela nužnosti i načela dobrobiti s obzirom na činjenicu da je islamsko zakonodavstvo u svojoj osnovi fokusirano na očuvanje ljudskih dobrobiti. Nesporna je činjenica da je načelo nužnosti izuzetak iz primarnih propisa, sa jednom funkcijom – izuzimanja radi očuvanja dobrobiti ljudi.

Dobrobit u leksičkom značenju jeste korist, u smislu pribavljanja ili očuvanja. Pribavljanje koristi ili otklanjanje štete imenuje se pojmom *dobrobit*. Učenjaci usula dobrobit su definirali kao “očuvanje krajnjeg cilja islamskog zakonodavstva, a krajnji cilj islamskog zakonodavstva ogleda se u očuvanju pet nužnih dobrobiti ljudi, očuvanju vjere, života, razuma, potomstva i imovine”.²⁹

Pojedini teoretičari islamskog prava dobrobit u islamskom pravu definiraju kao “čuvanje krajnje namjere islamskog zakonodavstva putem otklanjanja šteta od ljudi”.³⁰

U šerijatskopravnoj terminologiji koristi se pojam *istišlāḥ*, kao jedan od važnih pomoćnih izvora islamskog prava za kojim u manjoj ili većoj mjeri posežu gotovo sve relevantne islamske pravne škole, a koji se definira kao “ustanovljavanje šerijatskopравnih propisa na osnovu općenitih dobrobiti i koristi”.³¹

Navedeno značenje sama je suština onoga što u sebi sadrži načelo nužnosti. Ukoliko je otklanjanje štete dobrobit, onda to znači i da je spas od nužne situacije dobrobit. Radi se o odnosu cjeline i njezinog dijela (*‘alāqat al-kullī bi ġuz’iyyihī*). Intencija dobrobiti u islamskom pravu jeste pribavljanje (*ġalb*), a

29 Abū Ḥamid Muḥammad Al-Ġazālī, *Al-Muštafā min ‘ilm al-uṣūl*, Dār al-Fikr, Bejrut, 1970, str. 1/287.

30 Ovu definiciju Al-Šawkānī pripisuje Al-Ḥawārizmīju. V. Al-Šawkānī, *Iršād al-faḥūl ilā taḥqīq al-ḥaqq min ‘ilm al-uṣūl*, Dār al-Ma’rifa, Bejrut, 1979, str. 242.

31 V. Enes Ljevaković, “Koncept općenitog interesa u islamskom pravu (istislah i masleha mursela)”, *Zbornik radova Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu*, br. 7, Sarajevo, 2001, str. 30.

intencija nužnosti jeste otklanjanje (*daf'*). Na taj su način propisi u oblasti koje pokriva načelo nužnosti dio dobrobiti unutar islamskog zakonodavstva.

Pojasnimo to sljedećim primjerom. Uzvišeni Allah je ljudima zabranio posezanje za haramom u stanju redovnih prilika, zbog nepostojanja bilo kakve legalne dobrobiti u zabranjenim stvarima i postupcima. Naprotiv, zabrane u sebi sadrže pribavljanje koristi i otklanjanje štete. Međutim, ukoliko bi život zavisio od privremenog posezanja za nekom od tih zabranjenih stvari, u tom slučaju posezanje za njima i izlazak iz stanja nužnosti postaje dobrobit. U redovnim okolnostima, korist ljudi je u nečinjenju zabranjenog, a štetnost u njihovu činjenju. U vanrednim okolnostima to se stanje promijeni na način da korist posezanja za zabranjenim bude veća od koristi neposezanja za njim. To je nužno stanje koje je Allah, dž.š., učinio izuzetkom u odnosu na ono što je zabranjeno i dopušteno unutar islamskog zakonodavstva.

Odnos načela nužnosti i načela dobrobiti je neraskidiv. Odstupiti od slova Teksta ili jedinstvenog stava islamskih učenjaka može se samo u slučaju veće dobrobiti ili nužde. Definiranjem nužnih potrebnih i poželjnih dobrobiti dolazi se do definiranja neodređenih dobrobiti i do njihova svrstavanja u navedene kategorije i stepene. Odstupanje od postojećeg propisa u islamskom pravu ili od ranijeg konsenzusa muslimana moguće je jedino u slučaju postojanja drugačijeg propisa i novog konsenzusa. Odstupanje je moguće pretpostaviti u pojavnom smislu, na način da fokus posmatranja bude pomjeren s doslovnosti Teksta propisa na duh realnosti prilika. Nemoguće je da načelo nužnosti proturječi Tekstu ili konsenzusu zbog dvaju sljedećih razloga:

1. ono što se zahtijeva Tekstom ili konsenzusom odnosi se isključivo na redovno stanje izbora po slobodnoj volji;

2. Zakonodavac je ustanovio opći propis u vezi s načelom nužnosti riječima Uzvišenog: *Kad vam je On objasnio šta vam je zabranio – osim kad ste u nevolji.*³²

U najkraćem, ne postoji kontradikcija između načela nužnosti, s jedne, i načela dobrobiti i zakonskih tekstova, s druge strane. Šerijatski propisi utemeljeni na načelu nužnosti suprotni su šerijatskom dokazu na osnovu drugog, jačeg šerijatskog dokaza.³³

Odnos načela nužnosti s principom dobrobiti ogleda se u sljedećem:

- načelo nužnosti ne može se primijeniti tamo gdje je dobrobit koja proizlazi iz njega manja u odnosu na primarne propise. U slučaju postojanja jednake dobrobiti postupa se po vlastitoj procjeni. Načelo nužnosti može se primijeniti onda kad je dobrobit veća od štete;
- ukoliko se primjenom načela nužnosti odstupa od nekog fikhskog pravila, mora se postupiti po drugom fikhskom pravilu. U protivnom, ne bi se radilo o očuvanju legalne dobrobiti u islamskom zakonodavstvu, nego o očuvanju fiktivne dobrobiti, a postupanje sukladno fikciji ravno je postupanju prema prohtjevu;
- teorija nužnosti u islamskom zakonodavstvu ne podređuje propise isključivo racionalnom sudu, bez uzimanja u obzir sveukupnih intencija Šerijata. Ovo je osnovna razlika između teorije nužnosti u islamskom i pozitivnom zakonodavstvu;
- u slučaju pojavljivanja bilo kojeg novonastalog stanja nužnosti o kojem ne postoji Tekst, ono se promatra u svjetlu krajnjih intencija islamskog zakonodavstva, odnosno šerijatskopraavnog određivanja korisnosti i štetnosti.

32 Al-An'ām, 119. Prijevod je Korkutov.

33 V. Ibn Mubāarak, *nav. dj.*, str. 201–211.

Tabelarni pregled razlika između nužnosti i srodnih termina

Radi preglednosti, u nastavku se donosi tabelarni prikaz razlika između nužnosti i srodnih termina prema četiri kriterija: stepenu teškoće, prirodi zabrane, vremenskom dometu dopuštenosti i pravnim posljedicama.

Kriterij	Nužnost (ḍarūra)	Potreba (ḥāḡa)	Prisila (ikrah)	Pravo na odbranu (daḥ al-ṣāil)	Olakšica (ruḡṣa)	Dobrobit (maṣlaḡa)
Stepen teškoće	strah od propasti (ḥawf al-halāk); prijetnja životu/nužnim vrijednostima	podnošljiva šteta (ḥawf al-ḍarar); ne ugrožava život	prijetnja čovjeka; opasnost po život ako se ne učini zabranjeno	neposredni napad neprijatelja; prisila radi spasa	jaka isprika / poteškoća; niži stepen od nužnosti	opći cilj očuvanja koristi; ḍarūra je njen dio
Priroda zabrane	dopušta ḥarām li ḍātihī (po sebi zabranjeno)	dopušta ḥarām li ḡayrihī (zabrana zbog vanjskog razloga)	zabranjena radnja čini se pod prijetnjom; zabrana ostaje po sebi	može se posegnuti i za zabranjenim radi otklanjanja štete	izuzetak od opće norme zbog opravdanja; širi pojam od nužnosti	mjerilo korisnog/štetnog; izuzeci se vežu za jaču dobrobit
Vremenski domet dopuštenosti	privremeno: traje koliko traje nužno stanje	traje dok traje potreba; može biti učestalo i dugotrajnije	traje koliko traje prisila/prijetnja	vezano za trajanje napada; samo do potrebne mjere	važi dok traje opravdanje; prestaje prestankom isprike	trajni princip/intencija, nije vezan za jednu situaciju
Pravne posljedice / odgovornost	griješ otklonjen, ali materijalna šteta se nadoknađuje; nema stvarne slobode izbora	izbor postoji; olakšica dopuštena ali ne obavezna	oduzeta sloboda izbora; krivična odgovornost otpada	napadač krivično odgovara; branilac bez grijeha	raspon: wāḡiba/mandūba/mubāḡa/ḥilāf al-awlā; nije svaka ruḡṣa nužnost	primjena ḍarure samo kad je dobrobit veća od štete; mjerilo procjene intencija

Nakon analize upotrebe pojmova sličnih po jezičkom značenju u odnosu na nužnost, potrebu, teškoću, nelagodu i sl., možemo konstatirati da značenja tih pojmova još uvijek nisu dovoljno precizno razgraničena i jasna iz sljedećih razloga:

- islamski pravници nisu uložili dovoljno napora da spomenute pojmove definiraju, razjasne i predvide kao u slučaju, naprimjer, obavezujuće ili zabranjujuće šerijatskopravne norme, pitanja razloga norme i slično, što se jasno zapaža

pažljivim uvidom u literaturu metodologije islamskog prava;

- ovi pojmovi su nejasni zbog nedosljednosti u njihovoj upotrebi, bez obzira na to što su Al-Šāṭibī (u. 790. po H.), Ibn Taymiyya (u. 728. po H.) i Al-Ġuwaynī³⁴ (u. 478. po H.) tvrdili da je “razlika između nužde i potrebe u mnogim pitanjima unutar islamskog prava općepoznata”³⁵;
- u jezičkoj upotrebi ovi se termini koriste kao sinonimi, bez jasne razgraničenosti, što stvara određenu nejasnoću.

To se najbolje vidi u situaciji kad se za nešto što je potreba kaže da je nužda, zato što se ne zna da to nije isto, ili zato što je pritisak trenutnog stanja takav, ili se o tome ne vodi računa.

Granični slučajevi u primjeni nužnosti i srodnih termina

Iako se ova četiri kriterija u pravilu mogu dosljedno primijeniti, u praksi se javljaju situacije u kojima se pojmovi djelimično preklapaju, što zahtijeva dodatno razmatranje. Najizrazitiji granični slučaj pojavljuje se u odnosu između potrebe (*ḥāġa*) i nužnosti (*ḍarūra*). Klasični pravници su zato formulirali pravnu maksimu *al-ḥāġa tunazzal manzila al-ḍarūra ‘amma aw ḥāṣṣa*.³⁶ Smisao ove maksime nije izjednačavanje ova dva stanja u osnovi, već ukazivanje da se potreba može podići na stepen nužnosti onda kada njena težina i posljedice prelaze u domenu nesnošljive tjeskobe i realne štete.

U takvim situacijama, iako je polazno stanje *ḥāġe* blaže od *ḍarūre*, ona po svojim učincima poprima karakter nužde. Takvo

34 Abū al-Ma‘ālī ‘Abd al-Malik ibn ‘Abd Allāh al-Ġuwaynī (u. 478. po H.), *Al-Burhān fi uṣūl al-fiqh*, Dār al-Wafā, al-Manṣūra, 1992, III, str. 219.

35 Ilustracije radi, navest ćemo primjer Ibn Taymiyye, koji, govoreći o nakitu (*ḥilya*), kaže: “Muškarcu je dozvoljena upotreba zlata za implantat nosa i zuba, jer nužda (*iḍtirār*) tako nalaže.” V. *Maġmū‘u fatāwā wa rasāil šayḥ al-islām Ibn Taymiyya*, str. 21/567. Dozvoljenost korištenja zlata muškarcima u ovom slučaju obrazložio je nužnim stanjem, a ustvari misleći na potrebu (*ḥāġa*) ljudi, što dokazuje nastavak govora: “Oblačenje svile muškarcu koji ima kožnu bolest i korištenje zlata nisu uvijek zabranjeni, dozvoljeni su radi liječenja, trgovine, poklanjanja nemuslimanima – što ukazuje na dopuštenost iz potrebe (*ḥāġa*).” Potreba za liječenjem veća je od potrebe za trgovinom i ovaj citat smo naveli kao primjer svojevrstne zbrke u korištenju termina, unatoč činjenici da je većina govora jasna i precizna.

36 Potreba u nekim slučajevima ima snagu nužde, kako javna, tako i privatna.

“spuštanje” (*tanzīl*) moguće je u dva oblika. Prvi je opća potreba, koja pogađa širu zajednicu i čije bi zanemarivanje proizvelo trajnu nevolju u životu ljudi. Drugi je posebna potreba, koja zahvata pojedinca ili užu grupu, ali u konkretnim okolnostima dovodi do istog ishoda – štete koja se ne može podnijeti bez olakšanja. U oba slučaja kriteriji ostaju isti: stepen teškoće, priroda zabrane, vremenski domet dopuštenosti i pravne posljedice, ali se njihova procjena prenosi na konkretan životni kontekst. Ovdje posebno dolazi do izražaja uloga idžtihadskih tijela i metodologija islamskog prava, jer procjena da li je određena *ḥāğā* dostigla rang *darūre* nije apstraktna nego vezana za realne prilike ljudi. Zato se ova maksima ne može primjenjivati mehanički. Primjenjuje se uz uvažavanje razlika među mezhebiga, društvenih okolnosti i mogućih posljedica zanemarivanja potrebe ili njenog neopravdanog proglašavanja nužnošću. Time se potvrđuje da se granica između potrebe i nužnosti ne utvrđuje samo pojmovno, nego i kroz pažljivu procjenu stvarnih okolnosti u svjetlu intencija Šerijata.

Zaključak

Načelo nužnosti u islamskom pravu pokazuje se kao jedan od ključnih instrumenata za razumijevanje granica između zabrane i dopuštenosti. Komparativna analiza nužnosti i srodnih termina, provedena kroz četiri kriterija – stepen teškoće, prirodu zabrane, vremenski domet dopuštenosti i pravne posljedice – potvrđuje da se ovi pojmovi mogu konzistentno razgraničiti u okviru fikhske metodologije.

U odnosu na potrebu (*ḥāğā*), nužnost označava stanje krajnje opasnosti po život i temeljne vrijednosti, dok potreba upućuje na blažu teškoću koja ipak zahtijeva olakšanje. Pravne posljedice se razlikuju po težini i trajanju dopuštenosti.

U odnosu na prisilu (*ikrāh*), zajedničko je prinuda na zabranjenu radnju, ali je izvor prijetnje različit: kod nužnosti to je viša sila, a kod prisile ljudska prijetnja. Ta razlika povlači i različit stepen odgovornosti.

U poređenju s pravom na odbranu (*daf' al-šā'il*), slično je što se i u jednom i u drugom slučaju može posegnuti za zabranjenim radi spasa. Razlika je u tome što kod odbrane postoji napadač koji snosi krivičnu odgovornost, dok kod nužnosti prijetnja dolazi izvan čovjekove moći.

Kada se posmatra u odnosu na olakšicu (*ruhṣa*), nužnost se javlja kao uži pojam, jer svaka nužnost nosi olakšicu, dok olakšica može postojati i bez nužnosti. Također, nužnost je privremena, dok olakšica traje onoliko dugo koliko traje opravdanje za nju.

Na kraju, u vezi s dobrobiti (*maṣlaḥa*), nužnost se pokazuje kao njen sastavni dio. Njena svrha je očuvanje života i nužnih vrijednosti, što je i srž *maṣlaḥe*. Na taj način se potvrđuje da odstupanje od općih normi nikada nije protivno ciljevima Šerijata, već u funkciji njihove zaštite.

Posebno je važno naglasiti da se u graničnim situacijama potreba može tretirati kao nužnost, u skladu s pravnom maksimumom *al-ḥāḡa tunazzal manzila al-ḡarūra 'amma aw ḥāṣṣa*, što potvrđuje da primjena ovih kriterija traži pažljivu procjenu stvarnih okolnosti i intencija Šerijata. U cjelini, jasno razlikovanje ovih pojmova omogućava dosljedniju primjenu šerijatskih pravila i sprečava terminološku i normativnu konfuziju prisutnu u klasičnoj i savremenoj literaturi. Uz svijest da različiti mezhopski pristupi i nedostatak empirijskih uvida mogu utjecati na procjenu konkretnih slučajeva, ova mjerila treba primjenjivati oprezno i kontekstualno.

Literatura

- Buḡārī (al-), 'Alā al-dīn 'Abd al-'Azīz ibn Aḡmad (u. 730. po H.), *Kašf al-asrār 'an Uṣūl faḡr al-islām al-Bazdawī*, Dār al-Kitāb al-'arabī, Bejrut, nedatirano.
- Ġazālī (al-), Abū Ḥāmid Muḡammad (u. 505. po H.), *Al-Muṣṭaṣṣā min 'ilm al-uṣūl*, Dār al-Fikr, Bejrut, 1970.
- Ġuwaynī (al-), Abū al-Ma'ālī 'Abd al-Malik ibn 'Abd Allāh (u. 478. po H.), *Al-Burhān fī uṣūl al-fiqḡ*, Dār al-Wafā, al-Manṣūra, 1992.

- Ibn Mubārak, Ğamīl Muḥammad, *Naẓariyya al-ḍarūra ḥudūduhā wa ḍawābiḥuhā*, Dār al-Wafā, I, 1998.
- Ibn Nuḡaym, Zayn al-dīn ibn Ibrāhīm, *Al-Baḥr al-rāiq šarḥ Kanz al-daqaīq*, Dār al-Ma'rifa, Bejrut, nedatirano.
- Kāfi, Aḥmad, *Al-Ḥāḡa al-šar'iyya ḥudūduhā wa qawā'iduhā*, Dār al-Kutub al-'ilmiyya, Bejrut, 2004.
- Kozlić, Osman, *Fikhska pravila*, El-Kalem, Sarajevo, 2005.
- Kur'an s prijevodom Nurke Karamana*, Kupola, d.o.o., Sarajevo, 2018.
- Ljevaković, Enes, "Institut šerijatskoprotnih olakšica – ruhas šer'ije", *Takvim*, Sarajevo, 1998.
- Ljevaković, Enes, "Koncept općenitog interesa u islamskom pravu (istislah i masleha mursela)", *Zbornik radova Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu*, br. 7, Sarajevo, 2001.
- Maḡmū'u *fatāwā wa rasāil šayḥ al-islām Ibn Taymiyya*, sabrao 'Abd al-Raḥmān ibn Qāsīm, Maḡma' malik Fahd, Medina, 1983.
- Qāsīm, Yūsuf, *Naẓariyya al-ḍarūra fī al-fiqh al-ḡināi al-islāmī wa al-qānūn al-ḡināi al-waḍ'i*, Dār al-Nahḍa al-'arabiyya, Kairo, 1993.
- Saraḥsī (al-), Abū Baqr Muḥammad ibn Aḥmad ibn Abī Sahl, *Uṣūl al-Saraḥsī*, Dār al-Kitāb al-'arabī, nedatirano.
- Šāṭibī (al-), Abū Ishāq Ibrāhīm ibn Mūsā, *Al-Muwāfaqāt fī uṣūl al-šarī'a*, Maktaba al-Riyād al-hadīṭa, nedatirano.
- Šawkānī (al-), Muḥammad ibn 'Alī ibn Muḥammad (u. 1250. po H.), *Ir-šād al-faḥūl ilā taḥqīq al-ḥaqq min 'ilm al-uṣūl*, Dār al-Ma'rifa, Bejrut, 1979.
- Zarqā (al-), Muṣṭafā, *Al-Madḥal al-fiqhī al-'ām*, Dār al-Qalam, Damask, 1998.
- Zuḥaylī (al-), Wahba, *Naẓariyya al-ḍarūra al-šar'iyya muqārana ma' al-qānūn al-waḍ'i*, Dār al-Fikr, Damask i Dār al-Fikr al-mu'aššir, Bejrut, IV, 1997.